

PRÍSTUP HARM REDUCTION V KONCEPCII RIEŠENIA DROGOVEJ PROBLEMATIKY

Róbert Závacký

Abstract

Národná protidrogová stratégia Slovenskej republiky je základným strategickým dokumentom Slovenskej republiky v oblasti protidrogovej politiky. Vychádza z Protidrogovej stratégie Európskej únie na obdobie 2013 – 2020 a zároveň nadväzuje na politiku Zdravie 2020, ktorú v roku 2012 odsúhlasilo 53 členských štátov z európskeho regiónu WHO. Príspevok sústreďuje pozornosť na podrobnejšie oboznámenie sa s prístupom harm reduction v celkovej koncepcii drogovej problematiky. Zdôvodňuje etablovanie tohto fenoménu ako jednu z alternatív v protipóle k prísne formulovanému prístupu nulovej tolerancie k drogám. Prístup harm reduction aktívne zapája užívateľov drog, identifikuje ich potreby a zameriava sa na realizáciu dosiahnuteľných cieľov. Harm reduction prístupy sú v mnohých krajinách dodnes využívané. Patria tu programy terénnej práce, programy distribúcie a výmeny ihl a injekčných striekačiek, užívateľské injekčné miestnosti, kontaktné centrá, substitučná liečba, metadonový udržiavací program, lekárska preskripcia heroínu, testovanie tabliet, peer programy. Aj na Slovensku, respektíve v Košiciach sú niektoré z týchto prístupov využívané.

Cieľom príspevku je informovať o prístupe harm reduction a priblížiť výsledky desať ročného pôsobenia Občianskeho združenia v práci s injekčnými užívateľmi drog.

Key words: drogová problematika, harm reduction, terénna práca

JEL Code: JEL Code I 38, JEL Code L 31,

HARM REDUCTION IN THE CONCEPT OF SOLUTION DRUG PROBLEM

Róbert Závacký

National Anti-Drug Strategy of the Slovak Republic is a fundamental strategic document of the Slovak Republic in the field of drug policy. Based on the European Union Drugs Strategy for the period 2013 - 2020 and also builds on the health policy of 2020, which agreed in 2012 by

53 Member States of the WHO (world health organisation) European Region. Post focuses attention on detailed familiarization with the approach of harm reduction in the overall concept of the drugs problem. Establishment of the phenomenon justifies as one of the alternatives formulated to the strict zero-tolerance approach to drugs. Harm reduction approach actively involved drug users, identifying their needs and focuses on the realization of achievable targets. In many countries harm reduction approaches are still used. These include streetwork, needles and syringes distribution and exchange programs, injection rooms, call centers, substitution treatment, methadone maintenance program, medical prescription of heroin, tablet testing, peer programs. Some of these approaches are also used in Košice.

The aim of this report is to inform about the harm reduction approach and to bring the results of ten years activity Civil Association in working with injecting drug users.

Key words: Drugs, harm reduction, streetwork

JEL Code: JEL Code I 38, JEL Code L 31,

Úvod

Národná protidrogová stratégia Slovenskej republiky (NPS) je základným strategickým dokumentom Slovenskej republiky v oblasti protidrogovej politiky. Vychádza z Protidrogovej stratégie Európskej únie na obdobie 2013 – 2020 a zároveň nadväzuje na politiku Zdravie 2020, ktorú v roku 2012 odsúhlasilo 53 členských štátov z európskeho regiónu WHO. Ako sa uvádza v materiálo Národnej protidrogovej stratégií Slovenskej republiky na obdobie rokov 2013-2020, napriek poklesu injekčného užívania drog pretrvávajú medzi vnútrožilovými užívateľmi drog značný výskyt ochorení prenášaných krvou, najmä vírusu hepatitídy C. V dôsledku rizikového správania užívateľov drog pretrvávajú potenciálne riziká nových nákaz HIV a iných infekčných ochorení. Jednou z úloh obsiahnutých v predložennom dokumente je aj potreba zvýšiť kvalitu, rozsah a diverzifikáciu služieb smerujúcich na zníženie dopytu po drogách, čoho súčasťou je aj politika Harm reduction. Harm reduction neospravedlňuje užívanie drog, avšak vychádza z toho, že obmedzenie šírenia krvou prenosných ochorení a zníženie počtu predávkovaní v spoločnosti je naliehavejšou úlohou a dosiahnuteľnejším cieľom, ako zastaviť užívanie nelegálnych drog.

1 Evidencia drogovej závislosti na Slovensku

Národné centrum zdravotníckych informácií(NCZI)¹ v edícii Zdravotnícka štatistika vydáva zdravotnícke ročenky súčasťou ktorých je aj materiál „ Drogová závislosť – liečba užívateľa drog v SR“. V uvedenom materiáli sú vybrané štatistické informácie o liečených užívateľoch drog. Jeho súčasťou sú aj vývojové rady sledovaných ukazovateľov. V uvedenom materiáli sa uvádza, že v roku 2014 podstúpilo na Slovensku liečbu pre užívanie nezákonných drog 2483 osôb. Viac ako polovica, t. j. 1267 pacientov bola už v minulosti liečená pre drogové problémy, u 1158 pacientov išlo o liečbu prvýkrát v živote. Podrobnejšie informácie týkajúce sa nárastu počtu liečených užívateľov drog v časovom rade rokov 2001 – 2014 sú uvedené v tabuľke 1.

Tab. 1: Liečení užívateľa drog podľa pohlavia a primárnej drogy

Tabuľka č. 1: Liečení užívateľa drog podľa pohlavia a primárnej drogy

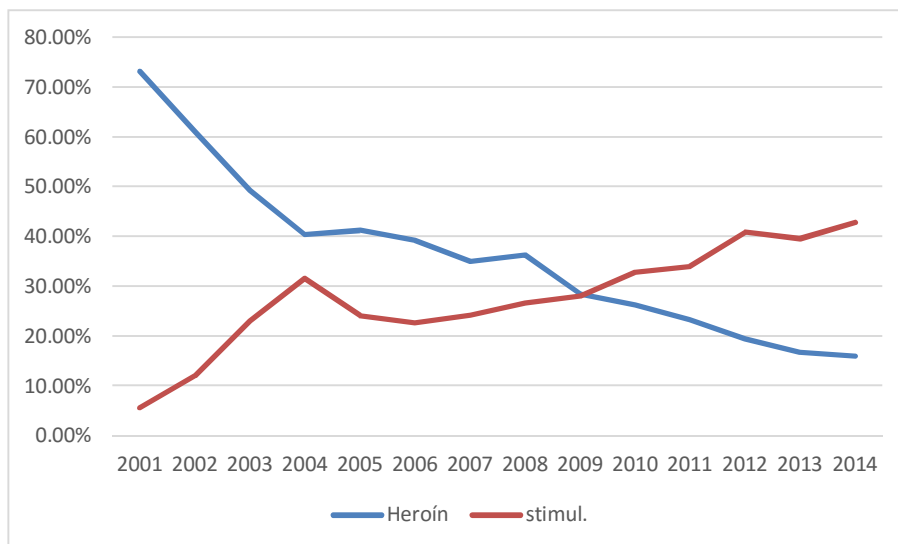
rok	počet pacientov	muži	ženy	heroín	stimulancia	Heroín	Stimul.
2001	2559	2005	554	1871	144	73,11%	5,62%
2002	2111	1657	454	1288	199	61,01%	12,01%
2003	2136	1651	485	1050	379	49,16%	22,96%
2004	2315	1833	482	936	579	40,43%	31,59%
2005	2078	1656	422	857	501	41,24%	24,10%
2006	1927	1509	418	755	435	39,18%	22,57%
2007	1985	1586	399	694	480	34,96%	24,18%
2008	2056	1682	374	747	547	36,33%	26,61%
2009	1909	1525	384	543	535	28,44%	28,03%
2010	2266	1859	407	594	743	26,21%	32,79%
2011	2313	1896	417	536	787	23,17%	34,03%
2012	2193	1817	376	424	895	19,33%	40,81%
2013	2484	2077	407	414	983	16,67%	39,57%
2014	2483	2035	448	397	1064	15,99%	42,85%

Zdroj: Spracované podľa NCZI: Drogová závislosť-liečba užívateľa drog v SR 2014,2010

Kým v roku 2001 bolo 1871 užívateľov heroínu, v roku 2014 klesol počet ich užívateľov na 397. Naopak došlo k nárastu užívateľov drog skupiny stimulanciá z 5.6 % v roku 2001 na 42,85 % v roku 2014. Vývoj a porovnanie spotreby dvoch základných skupín drog je znázornené na obrázku č. 1.

Obr. 1 : Porovnanie užívania primárnej drogy dvoch skupín

¹ http://www.nczisk.sk/Publikacie/Edicia_Zdravotnicka_statistika/Pages/2014.aspx

Zdroj: Spracované podľa NCZI: Drogová závislosť-liečba užívateľa drog v SR 2014,2010

Zvyšoval sa percentuálny podiel užívateľov drog mužského pohlavia. V roku 2001 predstavovali muži z celkového počtu užívateľov drog 78,4 %, v roku 2014 to bolo takmer 82 %. Čo sa týka vekovej štruktúry užívateľov drog bola najpočetnejšou skupinou v rokoch 2001 až 2009 skupina 20 – 24 ročných.. Od roku 2011 - 2014 sa posunula najvyššia početnosť užívateľov do vekovej kategórie 25 – 29 rokov. Od roku 2006 sa zvyšujú aj počty pacientov vo vekových kategóriách od 40 do 49 rokov.

Cieľom NPS je zníženie dopytu po drogách a zníženie ponuky drog. Je potrebné však klásť väčší dôraz na rozsah a diverzifikáciu služieb. Alternatívami je okrem prevencie, liečby, resocializácie aj realizovanie politiky harm reduction. Prístup harm reduction reaguje na skutočnosť, že sa ľudia rozhodli užívať drogy a nie sú schopní alebo nechcú s týmto rizikovým správaním prestať. Je to akceptácia životného štýlu človeka a jeho rozhodnutia. Tento prístup verí, že každý človek má právo na rovnaké zaobchádzanie, a to bez ohľadu na to či drogy užíva alebo naopak. (Javorková In: Kultúra a prevencia..., 2008, s. 17)

1.1 Miesto prístupu harm reduction v protidrogovej politike a prevencii

Poznáme dve základné alternatívy protidrogovej politiky:

Zastrašovací, represívny prístup: tento prístup môžeme chápať aj ako „vojna proti drogám“. Cieľom prístupu je vytvorenie spoločnosti bez drog. Tento prístup je

charakteristický svojimi prostriedkami, ktorými sa snaží naplňať tieto ciele. Najčastejšie sa jedná o posilňovanie policajných útvarov, legislatívne úpravy, ktoré často krát znamenajú tvrdšie postihy pre užívateľov a dilerov drog, ako aj prohibícia a celoštátna preventívna kampaň.

Pragmatický, normalizačný prístup: nevychádza z predpokladu, že „zdrojom zla“ sú drogy samy o sebe. Hlavnou myšlienkou je, že užívatelia drog majú mať v spoločnosti rovnaké šance a možnosti realizácie. Tvrdí, že nie drogy, ale reakcie spoločnosti na ich užívanie spôsobujú problémy. Prenasledovanie užívateľov drog vedie ku kriminalite a k narušaniu osobných slobôd. Logickým dôsledkom tohto prístupu je dekriminalizácia užívania drog. Tento prístup nestigmatizuje užívateľov drog. (Jirešová, Javorková, 2003, s. 32) Harm reduction prístup nachádza svoju oporu práve v pragmatickom, normalizačnom prístupe.

Prístupy k riešeniu problému drog sa môžu pohybovať od represívnych opatrení až po liberálne prístupy. Každá krajina si volí prístup, ktorý súvisí s politikou, reprezentáciou krajiny, kultúrou, tradíciami, náboženstvom a historickými súvislosťami. (HUNT.N, 2003, s. 19)

Prístup harm reduction sa na Slovensku voľne prekladá ako „znižovanie rizík“, „znižovanie poškodení“, či „minimalizácia poškodení“. Vo všeobecnosti pojmom harm reduction nazývame súbor praktických stratégií, zameraných na znižovanie negatívnych dôsledkov užívania drog, ktoré zažívajú jednotlivci a komunity. Ide o spektrum stratégií od bezpečnejšieho užívania drog po kontrolované užívanie až abstinenciu. Tento prístup aktívne zapája užívateľov drog, identifikuje ich potreby a zameriava sa na realizáciu dosiahnuteľných cieľov. Azda najzákladnejšou črtou všetkých harm reduction prístupov je nízkoprahovosť. Nízkoprahový prístup znamená, že na klientov nie sú kladené predbežné a pre nich často krát nereálne požiadavky, napríklad aktuálna abstinencia alebo obmedzenie frekvencie či spôsob užívania. Klienti sa pred vstupom do programu nepotrebujú identifikovať žiadnymi dokladmi. Výraznou charakteristikou, ktorá stavia prístup harm do výhody oproti iným stratégiám je poskytovanie služieb užívateľom drog anonymne, zadarmo a na základe ich vlastného rozhodnutia. N

2. Program distribúcie a výmeny injekčných striekačiek a ihl

Iniciatíva na vznik programov vyšla od samotných užívateľov drog, ktorí vnímali tieto programy, ako pre nich dôležitú formu pomoci, ktorú im spoločnosť môže poskytnúť. Cieľom týchto programov je znížiť riziká nakazenia sa vírusom HIV, Hepatitídami C, B a inými krvou

a pohlavne prenosnými ochoreniami. Tieto ciele dosahujú prostredníctvom distribúcie a výmeny injekčného materiálu priamo injekčným užívateľom drog. Okrem sterilných ihl a striekačiek sa poskytuje klientom aj ďalší materiál potrebný na bezpečnejšiu aplikáciu ako alkoholové a suché tampóny, filtre, injekčná voda, kondómy a mnoho ďalších. Jedným z cieľov programu je taktiež zvýšiť informovanosť o zásadách bezpečnejšieho užívania drog a bezpečnejšieho sexu. Často krát sú tieto programy spojené práve s terénnou sociálnou prácou. Celosvetový výskum dokázal, že prevalencia HIV medzi injekčnými užívateľmi drog ročne klesla o 5,8 % v mestách, kde sa realizujú programy distribúcie a výmeny injekčných striekačiek a ihl. Naopak prevalencia HIV v mestách bez týchto programov stúpila o 5,9 %. Služby riadiace sa princípmi harm reduction môžu dosiahnuť na 70 – 80 % problémových užívateľov drog. Programy harm reduction môžu u injekčných užívateľov drog znížiť riziko prenosu HIV až o 73 %. Celkový trend zníženia rizikového správania v injekčnom užívaní je 50 až 80 %. Neexistujú dôkazy, ktoré by potvrdzovali obavy, že takéto opatrenia pomáhajú propagovať injekčné užívanie drog (Jirešová, 2003, s. 35).

2.1 Výsledky programu distribúcie a výmeny ihl a striekačiek na území mesta Košice

V rámci Slovenskej republiky sa realizujú programy distribúcie a výmeny ihl a injekčných striekačiek v troch mestách. Bratislava, kde pôsobia organizácie Odyseus a Prima, Nitra spoločne so Sereďou, kde pôsobí organizácia STORM a Košice, kde pôsobí Občianske združenie Pomocná ruka. Predmetom záujmu v predloženom príspevku bolo informovať o prístupe harm reduction a priblížiť výsledky desať ročného pôsobenia Občianskeho združenia v práci s injekčnými užívateľmi drog.

OZ Pomocná ruka vzniklo v roku 2002 registrovaním na Ministerstve vnútra Slovenskej republiky. Ide o nezávislé, nepolitické spoločenstvo venujúce sa drogovu závislým spoluobčanom. Založené bolo na pôde centra pre liečbu drogových závislostí v Košiciach na Skladnej 2. Od roku 2002 prebieha kontinuálne projekt „Čistá ihla“, ktorý zmenil názov v roku 2012 na projekt „Stanica“. Prostredníctvom projektu sa v Košiciach vykonáva od roku 2002 distribúcia a výmena injekčných ihl, striekačiek a ostatného injekčného materiálu formou stacionárneho výmenného miesta. V roku 2006 sa projekt „Stanica“ rozšíril aj o terénnu sociálnu prácu. V roku 2009 pribudol nový projekt „Urob Krok“. Projekt je postavený na druhotnej distribúcií injekčného materiálu prostredníctvom košických a prešovských lekární.

2.2 Ciele programu distribúcie a výmeny ihiel a striekačiek

Pracovníci OZ Pomocná ruka realizujú v tomto projekte kontakt s klientmi a teda aj program výmeny a distribúcie injekčného materiálu formou terénnej sociálnej práce a do roku 2011 aj formou stacionárneho výmenného miesta. Služby sú pre klientov poskytované **anonymne, bezplatne** a len na základe dobrovoľnosti. To v praxi znamená, že na to aby sa klient kontaktoval s terénnymi pracovníkmi a aby mu boli poskytnuté všetky služby, nepotrebuje dokladovať svoju totožnosť, byť niekde vedený alebo poistený. dokonca nepotrebuje povedať ani svoje základné údaje, ktorými sú meno a priezvisko. Jediný identifikátor, ktorý slúži na vedenie klientských kariet, záznamov z terénov a potreby štatistického vyhodnotenia je anonymný kód, na základe ktorého terénni pracovníci identifikujú jednotlivých užívateľov. Cieľom je:

- znížiť počet a frekvenciu opakovaného používania a zdieľania ihiel a striekačiek a minimalizovať počet nechránených sexuálnych stykov
- zvýšiť informovanosť o prenose infekčných chorôb HIV, hepatitíd B, C a iných pohlavne a krvou prenosných chorôb a tiež o rizikách súvisiacich s aplikáciou drog a prácou v sex-biznise
- znížiť riziko prenosu infekcie HIV/AIDS, hepatitíd B, C a iných sexuálne a krvou prenosných ochorení u klientov a klientiek, ale aj ostatnej populácie
- podchytiť skrytú skupinu aktívnych užívateľov drog
- sprostredkovať kontakt užívateľom drog a osobám pracujúcim v sex-biznise na potrebné inštitúcie (zdravotnícke, sociálne, právne a iné)
- motivovať klientov k pravidelnému vracaniu použitých ihiel a striekačiek
- motivovať klientov k starostlivosti o vlastné zdravie
- zvýšiť informovanosť o právach klientov a ochrana ich práv

Služby terénnych pracovníkov sú poskytované často na ulici, či v prostredí, kde klienti žijú a trávajú voľný čas. Takéto nízkoprahové služby zabezpečujú klientom anonymitu a relatívnu bezpečnosť. Kontakt s cieľovou skupinou užívateľov drog sa deje v Košiciach v okolí staničného parku tri krát týždenne v utorok, štvrtok a piatok od 19:00 do 21:00. Do terénu chodia vždy dvaja terénni pracovníci. Prostredníctvom terénnej práce a stacionárneho výmenného miesta sa klientom sprostredkúva:

Materiál pre bezpečnejšiu aplikáciu drogy a bezpečnejší sex: Inzulínové striekačky, striekačky (2ml, 5ml), sivé ihly, ružové ihly, injekčné vody, alkoholové tampóny, suché tampóny, filtre, stericupy, škrtidlá, kondómy, lubrikanty.

Info-edukačný materiál: Klienti môžu od terénnych pracovníkov dostať, okrem materiálu potrebného na aplikáciu drogy aj informačno-edukačné materiály, ktoré reagujú na rôzne témy súvisiace s užívaním drog, bezpečnejším sexom, prácou v sex-biznise.

Poradenstvo: Klientom sa poskytuje nielen základné poradenstvo, ale z dôvodov rozšírenia potrieb klientov aj špecializované sociálne poradenstvo. Klientom sa sprostredkúva kontakt na ďalšie pomáhajúce, prípadne štátne inštitúcie/organizácie. Nie všetci klienti však chcú riešiť svoju situáciu s inými inštitúciami. Preto sa pomáha klientom v ich prirodzenom prostredí. Cieľom je nájsť príčiny vzniku, charakter a rozsah problémov, ako aj spôsoby riešenia ich zložitej životnej situácie. Ide najmä o nadviazanie a vybudovanie vzťahu dôvery medzi terénnym sociálnym pracovníkom a klientom. Terénni pracovníci OZ „Pomocná ruka“ pracujú s užívateľmi drog najmä na základe motivačných rozhovorov. Terénni pracovníci prešli dlhodobým výcvikom zameraným na túto metódu práce. Motivačné rozhovory patria čím ďalej k uznávanejšiemu spôsobom intervencie, či terapeutickému pomoci pre ľudí ktorí trpia jednou z foriem kompulzívneho alebo naučeného spávania (v našom prípade ide o injekčné užívanie drog). (W.R.MILLER, R.ROLLNICK, s.5).

2.3 Cieľová skupina injekčných užívateľov drog

Cieľová skupina projektu: aktívni užívatelia drog vo všetkých fázach užívania so zameraním na injekčné užívanie a osoby pracujúce v sex-biznise (primárna cieľová skupina) a sexuálni partneri, rodina, priatelia, iné blízke osoby a ostatné obyvateľstvo (sekundárna cieľová skupina). Keďže je program výmeny a distribúcie ihlíc a striekačiek, ktorý zabezpečuje OZ „Pomocná ruka“ jediným na východnom Slovensku, je snahou rozširovať tieto služby aj do iných miest prostredníctvom mapovania cieľových skupín, spoluprácou s lekárňami, distribúciou materiálu. Momentálne sa však terénna práca s užívateľmi drog realizuje jedine v meste Košice.

Prostredníctvom projektu bolo za obdobie rokov 2002 až 2014 realizovaných 6663 kontaktov, pričom kontakt predstavoval návštevu a kontakt človeka užívajúceho drogy s terénnymi pracovníkmi. Bolo obslužených 1847 ľudí, z toho bolo 1474 mužov a 373 žien.

Za trinásť rokov bol badateľný pokles počtu klientov a naopak nárast prijatého a použitého materiálu. Vidíme najmä v uzavretosti drogovej scény v Košiciach. Užívatelia drog sa stretávajú na tzv. „užívateľských bytoch“, teda miestach kde spoločne užívajú drogy a izolujú sa tak od okolitého prostredia. To sa týka najmä mladej generácie injekčných užívateľov drog. Uvedené správanie so sebou nesie mnohé riziká spojené s rituálnou zložkou závislosti ako napríklad užívanie viacerých ľudí jednou ihlou, čo zvyšuje riziko šírenia krvou prenosných ochorení. Tento stav sa OZ „Pomocná ruka“ snaží podchytiť a meniť rôznymi nástrojmi. Jedným z nich je vydávanie časopisu Zóna KE, ktorý sa prostredníctvom niektorých klientov dostáva do týchto skrytých komunit. Tu majú možnosť nájsť informácie o bezpečnejšom užívaní drog, informácie o sociálnych veciach, až po ponuky brigád a prác v Košickom regióne. Terénni pracovníci taktiež pracujú so skrytými komunitami užívateľov prostredníctvom klientov navštevujúcich pravidelne terén (sprostredkovanie informácií, výdaj materiálu pre viacero klientov, ktorí nie sú priamo v kontakte). Reálny počet užívateľov drog, ktorí nie sú v priamom kontakte je teda oveľa vyšší. Je však veľmi obtiažne odhadovať ich počet.

Od roku 2002 do roku 2014 sa prostredníctvom terénnej práce a stacionárneho výmenného miesta vydalo ľuďom ktorí injekčne užívajú drogy 227 473 použitých injekčných ihlích a striekačiek. Počas tohto istého obdobia sa prijalo 171 096 sterilných ihlích a striekačiek čo tvorí 75,21% zo všetkých vydaných ihlích a striekačiek.

Tab. 2 : Vydaný materiál pracovníkmi OZ „Pomocná ruka“

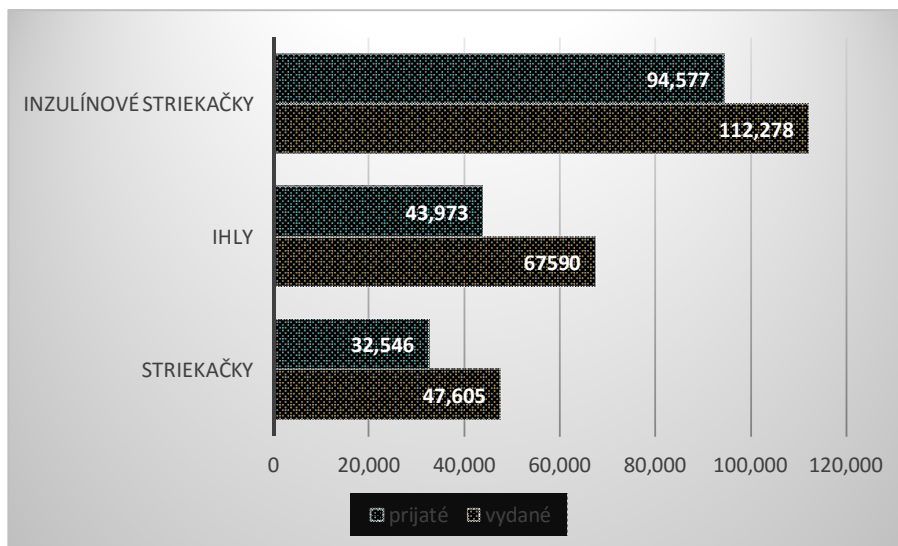
obdobie	Alko tampón	Suchý tampon	Injek. voda	Filtre	Stericup	Škrtdlo
2002-2014	142 286	99 327	98 141	30 055	3524	464

Zdroj: spracovanie vlastných podkladov

Pracovníci OZ „Pomocná ruka“ rozdali aj ďalší materiál, ako je to uvedené v tab. 2.

Porovnávaním objemu vydaného a spätne prijatého materiálu v ks. je zachytený na obr. 2.

Obr.2 : Porovnanie vydaného a prijatého materiálu pracovníkmi OZ „Pomocná ruka“

Zdroj: spracovanie vlastných podkladov OZ „Pomocná ruka“

Pozitívnym dopadom projektu je zvyšovanie záujmu užívateľov drog o témy súvisiace s bezpečnejším užívaním drog, prevenciou a liečbou závislostí. Z roka na rok narastá počet konzultácií na rôzne témy čo je dôsledok dlhoročnej práce terénnych pracovníkov a budovania vzájomnej dôvery. Zvyšovaním počtu prijatých a vydaných injekčných striekačiek sa taktiež naplňa cieľ znížiť riziko prenosu infekcie HIV/AIDS, hepatitíd B, C a iných sexuálne a krvou prenosných ochorení u klientov a klientiek, ale aj ostatnej populácie. Pomerne vysoká návratnosť použitého materiálu znamená, že v uliciach mesta Košice sa nachádza výrazne menší počet pohodených a použitých injekčných ihlích, ktoré znamenajú veľké nebezpečenstvo pre obyvateľov Košíc. Používané ihly a striekačky môžu byť po neúmyselnom kontakte s nimi (pichnutie) potenciálnym prenášačom krvou prenosných ochorení akými sú najmä hepatitída C, HIV a ďalšie.

Záver)

Nelegálne drogy sú považované za tretie najväčšie priemyselné odvetvie na svete. Ich zneužívanie prináša utrpenie jednotlivcovi a spoločnosti a stalo sa celosvetovým problémom. Drogová závislosť predstavuje aktuálny problém celospoločenského významu. Drogý poskytujú užívateľom dočasný stav spokojnosti a bezstarostnosti. Pravidelným užívaním vzniká závislosť, ktorá ohrozuje duševný aj fyzický stav závislého. Môže vyústiť až do trvalých následkov. Čoraz viac členských štátov EÚ prijíma strategické a plánované prístupy k riešeniu problémov spojených s drogami. Prostredníctvom programov a projektov sa

intenzívne rozvíja a upevňuje medzinárodná spolupráca zameraná najmä na oblasť znižovania ponuky a dopytu. Napriek dosiahnutému pokroku, drogový problém v jednotlivých jeho oblastiach naďalej predstavuje výzvu pre rozvoj národných politík a tvorbu efektívnych stratégií pre upevňovanie spolupráce.

Literatúra

MEGYESIOVÁ, Silvia - LIESKOVSKÁ, Vanda - BAČO, Tomáš. Youth unemployment in the member states of the European Union. - Registrovaný: Web of Science. In *The 7th International Days of Statistics and Economics : conference proceedings : September 19-21, 2013 Prague, Czech Republic* [elektronický zdroj]. - Praha : Vysoká škola ekonomická, 2013. [online]. VEGA 1/0906/11. <<http://msed.vse.cz/files/2013/217-Megyesiova-Silvia-paper.pdf>>.

MEGYESIOVÁ, Silvia - LIESKOVSKÁ, Vanda. The Relationship Between the Health Status and Economic Situation in the EU Member States. In SGEM conference on psychology & psychiatry, sociology & healthcare, education. International multidisciplinary scientific conferences on social sciences & arts. *SGEM conference on psychology & psychiatry, sociology & healthcare, education : International multidisciplinary scientific conferences on social sciences & arts, 1-10 september 2014, Albena, Bulgaria.* - Sofia, Bulgaria : STEF92 Technology Ltd., 2014.

JIREŠOVÁ, K. JAVORKOVÁ, S. *Harm reduction v problematike injekčného užívania.* Bratislava: OZ Odyseus, 2003.

HUNT, N. *Pokrokové zmýšľanie o drogách: prehľad prístupov „harm reduction“ k užívaniu drog založený na dôkazoch.* Bratislava: Nadácia otvorenej spoločnosti, 2003.

JAVORKOVÁ, S. *Prevencia blízka človeku alebo úvahy o prístupe harm reduction.* In: Kultúra a prevencia drogových závislostí. Bratislava: Národné osvetové centrum, roč. VIII, 2008.

NÁRODNÉ MONITOROVACIE CENTRUM PRE DROGY. *Výročná správa o stave drogovej problematiky na Slovensku za rok 2008.* Bratislava: Ševt, 2009.

Kontakt

Róbert Zavacký

Pedagogická fakulta, Katedra sociálnej práce
Hrabovská cesta 1, 034 01 Ružomberok
Zavacky.robert@gmail.com